
CENGİZ AYTMATOV'UN ROMANLARINDA KAOSTAN DÜZENE EV/ANNE VE ÇEVRE/DÜNYA İZLEĞİ

Doç.Dr. Ramazan KORKMAZ

Fırat Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ÖZET

Cengiz Aytmatov'un romanlarında; dünyanın bilinci olan insan bozulduğu zaman; beş dönüş izleğine tutunarak kendisini yeniden kurabilir. Bunlar; doğaya dönüş, eve dönüş, ana dile dönüş, insana dönüş ve Tanrı'ya dönüş şeklinde özetlenebilir. Bu beş dönüş izleği, "olmak ya da olmamak!" sorunsalında bocalayan insana yalnızlığını, yalıtılmışlığını ve parçalanmışlığını hatırlatmak üzere farklı frekanslardan yapılan kendine çağrının sesidir.

Fakat dönüşün en temel sorunu, insanın, felsefi anlamda ötekileşmeden kendisi olabilmesinde yatmaktadır.

Ötekileşen/Mankurtlaşan insan, kendi varlık alanındaki değerlerin "Olması gerek!" sesine kapalı olduğundan bu sesleri duymamaktadır. Mankurt tipi, ötekileşmenin tarihsel boyutunu yansıtmaktadır. Bu tür bir insan yalnız kendisinin değil, tüm evrenin felâketini de içinde taşır.

O halde, romanlardaki dönüş imgelerini okuyan her insan, savaş, politik güç itkisi, kin ve nefretin refakat ettiği sahiplenme duygusu gibi temel bazı sapmalardan korunmalı; kendisiyle, ana diliyle, türüyle, doğayla ve Tanrı'yla barışmalıdır. Aksi takdirde, evrenin karanlık boşluğunda bir bebek başı gibi ışıldayan dünyamız yok olabilir, evrenin bilinci silinebilir.

Anahtar Kelimeler :

Dönüş izleği, İnsan, Dünya, Ev, Anne, Öteki, Mankurt

GİRİŞ

Nicholai Hartman, insanın çevreyi dünyalaştırma çabasını, insanlaşmanın en temel göstergesi olarak kabul eder. Hayvanlar tek tek çevre içinde yaşarlar ve ona tabidirler. Doğanın değişmez yasalarına boyun eğmek zorundadırlar (*Mengüsoğlu, 1979*). Darwin'in "doğal seleksiyon" dediği bu sürece uyum sağlayanlar yaşar, diğerleri elenir.

Oysa insan, doğanın yasalarına boyun eğmek yerine ona hükmeder. Dil aracılığıyla geçmiş nesillerin bilgi birikimlerine, deneyimlerine ulaşır, böylece bir insan ömrü bütün insanlığın ömrü ile birleşir; 20-30 yaşlarındaki bir kişi, iki bin, üç bin yılın bütün kazanımlarına erişip onu bir üstünlük aracı olarak kullanabilir. Fakat bir hayvan tek'i, bir önceki neslin bilgisine erişemez. Ancak içgüdüsel sezgi ve tepkilerle hareket eder.

İnsanın böylesi bir tarihsel boyut kazanması, onu "evrenin bilinci" olma konumuna yükseltir. Bilinç ya da bilinçli olma hali, bütün kutsal dinlerin ve bin yıllık öğretilerin insanı muhatap kabul etmede aradıkları ilk ve en vazgeçilmez koşuldur.

Cengiz Aytmatov'un romanlarında; dünyanın bilinci konumundaki insan, çevreyi dünyalaştırma sürecinde iki temel izleği takip eder. Bunlar, mikro planda ev/anne, makro planda ise çevre/ dünyadır. Bu iki temel izleği şöyle açımlayabiliriz;

ÖTEKİLEŞME SORUNU VE EV/ANNE İZLEĞİ

Gaston Bachelard, köksaldığımız bir "dünya köşesi" olarak değerlendirdiği ev'i, "ben'i koruyan ben olmayan" (*Bachelard, 1996*) diye tanımlar.

Doğrusu ev, çevreyi dünyalaştıran insanın doğa karşısındaki ilk zafer anıttır. O, evrenin düzensizliğinden koparılmış bir dünya cennetidir. içerisinde bütün bireysel ve toplumsal düşlerimizi barındıran gerçek bir kozmostur.

Cengiz Aytmatov, bir ermiş duyarlılığı ve sabırla evrenin yüzüne sinen anlamı, homo-semioticus bir tarzda yeniden okurken, hayvandan insana bütün canlı varlıkların dünyaya kalkışlarını

evden- yuvadan başlatır. Yuva, kutsalın ilk durağıdır.

Gün Uzar Yüzyıl Olur adlı roman, güz mevsimi dolayısıyla inlerine çekilen veya "kumluk yerlere sığınan" hayvanlardan bahisle başlar. Çevre de hayvan için "in"/"yuva", korunak ve barınaktır; her halükârda bir "çekilme" ve "sığınma"yı imler. Bütün bir kış boyu hayvanlar, **çekildikleri** veya **sığındıkları** yer'in ayrılmaz birer parçası durumundadırlar. Aralarında karşılıklı fakat gizli bir koruma/ korunma akti vardır.

Roman ilerledikçe bu ev izleği insan üzerine kaymaya başlar. Yedigey-Ukubala ve Abutalip-Zaripa vd. insanlar "ev"lenerek, "ev" kurarak dünyanın karşısına çıkmaya, felâketlere göğüs germeye çalışırlar;

"Sarı Özek demiryolu duraklarında tutunmak için her şeyden önce yürek isterdi, başka türlü çürür giderdi insan." (*Aytmatov,1985*). Sonsuz büyüklükteki bir bozkırda küçük insan tohumu, ancak evde yaşamın derinliklerine kök salabilir; orada yeşerir ve gün yüzüne çıkar. Böylece ev kurma, zamana ve mekâna tutunmaya çalışan insanın varlığını kesinlediği bir içtenlik eylemine dönüşür.

Yazar, modern bir mankurt olan Sabitcan'ın evden uzak yatılı okullarda okutulduğuna üst üste göndermelerde bulunur;

"Sabitcan.. kafası ıvır zıvır şeylerle doluydu. Nerden öğrenmişti bunları. İnsan da kalıbına bakınca onu bir şey sanırdı. Yatılı okullarda okumuştun(..) Övünmeyi, içki içmeyi, kadeh tokuşturmayı pek severdi; iş yapmaya gelince yan çizerdi."(*Aytmatov, 1985*).

Evden koparıma, insanı tarihsel boyutundan ve değer duygusundan da arındırma anlamı taşıdığından, felsefi anlamda insanın "kendinde olması"nın önündeki en büyük engel kabul edilebilir. Sabitcan, Kazangap'ın nereye ve nasıl gömüleceğini belirleme hakkının "babası" olması hasebiyle kendisinde olduğunu söylediğinde, Edilbay ona;

"...Baba sensin, ona bir diyeceğimiz yok, ama sen kendinin değilsin! Buna bir diyeceğin var

mi?" diye karşılık vererek onun ötekiliğine dikkat çeker.

Ortega Y. Gasset, "İnsan ve Herkes" adlı eserinde, insana ait hiç bir kazanımın ebedî olmadığını, insan özünün geliştirilmediği veya kasıtlı olarak ihmal edilip saptırıldığı takdirde; "uygarlık" denen fenomenin birkaç kuşak içinde yok olabileceğini söyler (Gasset, 1995). Bu durum insanın tarihsel süreç içinde kazandığı değerler dizgesinden kopuşu ve geriye dönüşü simgeleyen "ötekileşme" olgusuyla ortaya çıkar. Böylece insan benliğe dalma veya düşünsel yaşam ve aktif (praxis) yaşam boyutlarından çekilerek ötekileşme kıskacında çevresindeki "şey"lere gömülür. Böylesi yok kişi'ler, yoğunlaşma yetisini kaybettiklerinden kendilerini ancak pratik ve programlanmış gündelik izlenimlerin peşinde olmakla ifade edebilirler..

Yedigey, Kazangap'ın cenaze merasiminde "ötekileşmiş" Sabitcan ve Şeymerdan'ın varlıklarından derin üzüntü duyar. Bunlar yaşamın ve ölümün sözünü edemeyen, anlamını çözemeyen zavallılardır. Her şeyleri "Sistem, Parti ve Stalin" diyalektiği üzerine kurulmuştur. Roman ilerledikçe bu ötekileşen yok kişilere başkaları da katılır. Bunlar arasında en belirginleşen "biri- birine benzer üç kara meşin çizmeli" 'den biri olan Akdoğan bakışlı müfettiş Tansıkbayev'dir.

Tansıkbayev, kara bir tren gibi insan yakıtıyla hareket eden sistem'e yeni yakıt-insan'lar arayan bir öteki'dir. Abutalip'in yazdığı, çocuklara anlattığı söylenceleri, masalları sistem açısından tehlikeli bulur. Zira söylence ve masallar, ruhlarımızın söylemsel barınağıdır, evidir. Orada insanın her zaman kendisi olma şansı mevcuttur. Yeniden doğuşun kaynağı, ancak bu ruh barınaklarına dönmekle mümkündür.

Oysa Tansıkbayev, Abutalip'in sözlü gelenekten yazıya geçirdiği bu söylemsel barınakları asıl tehlike unsuru olarak görmekte ve suç saymaktadır. Akdoğan bakışlı müfettiş Tansıkbayev, özellikle Abutalip'in çocuklara öğrettiği "Bizim evimiz!" ifadesine çok kızar ve neden "Bizim Leninimiz!" diye yazmadıklarını sorar; ve "Lenin herkesten, her şeyden önce gelmez mi?" diye de azarlar.

Gaston Bachelard, ev'in düşü barındırdığını, düş kuramı koruduğunu ve insan yaşamındaki kazanılmış şeylerin sürekliliğini sağlayarak insanın dağılıp gitmesini önlediğini söyler (Bachelard, 1996).

Görülüyor ki, kendisi olma ve ötekileşme arasındaki niteliğin belirleyicisi durumunda olan ev/yuva/aile imgesi, insan varlığının tarihsel boyutunu silerek onu metalaştırmak isteyen sistem'in ilk planda yok etmeyi hedeflediği bir kurumdur. Bu kuruma yönelik saldırılar yalnızca 20. yüzyıla ait bir problem değildir. Romadaki Nayman Ana Efsanesi, ötekileşmenin trajiğini asırlar ötesine taşıyarak soruna tarihsel bir boyut da kazandırmış olur. Mankurt oğul, evin direği konumundaki anne'yi öldürerek hem evi yıkar, hem de yeniden var oluş olanaklarının tümünü ortadan kaldırmış olur. Oysa anne, daima kendisi olma'nın sesidir. Nitekim, Jolaman'ı yeniden kazanmak için çırpınan annesinin ninnilerini dinlerken bilinci silinen Mankurt-oğul'un yüzünde; garip bir yumuşama, değişme görülür. Bilincinde bazı görüntü çizgileri belirmeye başlar ve yüzünü soğuk terler basar. Bu durum, aslında yeniden var olmaya evrenin çağrısıdır. Anne ilâhî nitelikli bu evrensel çağrının ev/yuva kökenli simgesidir. Anne/evren daima bize yeniden gidiş'in/ bize yeniden dönüş'ün başlangıcıdır. Bozulan, tahrip olan, yaşamın acımasızlığı karşısında parçalanan ve her bir parçasının bir başka diyarda kaldığı benliğimiz, buradan gelen "Kendine dön!", "Kendini Tanı!" ve "Kendin ol!" sesleriyle kendine döner, kendini tanır ve kendisi olur. Bu oluş, aynı zamanda insanın ötekileşme'den kurtuluşunu da sağlar. Oysa herhangi bir değer duygusuna sahip ol/a/mayan öteki, anne/evren'in kendine çağrı sesi'ni susturmakla, telâfisi olanaksız bir yok oluş süreci başlattığının ve kendisini sürekli bir düzensizliğin içine attığının **farkında** bile değildir.

Bu yüzden Nayman Ana'nın ölümü, Mankurt oğul'u mutlak anlamda ötekileşmenin ebedî tutsağı kılmıştır.

Oysa evlâtları için hiç bir karşılık beklemeden ve çekinmeden yaşamını ortaya koyan anne; kendisine ihanet edildikten, hatta öldürüldükten sonra bile bu özverili çağrıdan asla vazgeçmez;

"Yuvasından ürkütülmüş bir kuş gibi Nayman Ana, Sarı Özek bozkırında bir oraya, bir buraya koşturuyordu. Ne yapacağını, ne edeceğini iyice şaşırılmıştı.(...) Juanjuanlar uzaklaşınca dek Nayman Ana gözünü onlardan ayırmadı, ondan sonra da oğlunu kaçırmak üzere sürüye sokuldu. Oğlunun başına her ne geldiyse geldi, onun bunda hiç bir suçu yoktu, yavrusunu düşmanların elinde köle olarak bırakamazdı.

(...)

Nayman Ana dört bir yanda oğlunu ararken, onun bir deveyi siper ederek dizlerinin üzerine çökmüş, okuyla ona nişan aldığını göremedi. Mankurt gözlerine güneşin son ışıkları düştüğü içi, ok atmak için uygun bir fırsat kolluyordu.

Oğlunun başına bir şey gelmesinden korkan ana durmadan sesleniyordu.

-Jolaman! Oğlum neredesin?

Fakat karşısında ona nişan alıyordu oğlu.

-Dur! Atma oku!

Nayman Ana son anda oğlunun okunu ona çevirdiğini gördü, deveyi dehleyip ileri fırlamaya fırsat bulamadan kısa bir vınlama duydu, yaydan fırlayan ok sol böğrüne saplandı.

Öldürücü bir saplanmaydı bu. Nayman Ana yavaş yavaş aşağı eğildi, yıkılmamak için devesinin boynuna sarıldıysa da yere düşmeye başladı. Fakat ondan önce başından ak yazması kaydı, bir kuş olup havalanırken; "Adın ne senin? Kimin oğlusun? Anımsa adını!.. Senin baban Dönenbay! Dönenbay! Dönenbay!" diye çığlık attı.

İşte o günden beri Sarı Özek bozkırında geceleri Dönenbay kuşu uçarmış: Bir yo cuya rastlarsa yanına yaklaşır;"Adın ne senin? Kimin oğlusun?

Anımsa adını!.. Senin baban Dönenbay! Dönenbay! Dönenbay!" diye bağırılmış (Aytmatov, 1985).

Dönenbay kuşu, Mankurt oğlunun öldürdüğü Nayman Ana'nın "her şeye rağmen" yine Mankurt oğulu terk etmeyen ve ona yaşamak için kendisi olma gerekliliğini anımsatan içtenliğidir. İnsan nasıl bir kuşa dönüşebilir?!.. Bu dönüş imgesi, bir masalsi kurgu gibi görünse de, örtük anlamı okunduğunda; bize, yüzyıllar ötesiyile şimdi arasında değişmeyen insan gerçeğini yansıtır. Masallarda sıradan bir başlangıç tekerlemesi olarak görülen ve şimdiye kadar hep homo-semioticus anlamda okunmayı bekleyen; "Az gittik uz gittik dere tepe düz gittik. Dağ aşık dere geçtik. Bir de dönüp baktık ki, bir arpa boyu bile yol gidememişiz." sözleri, insanın mitik dönemden bilgi çağına kadar uzanan binlerce yıllık sürede, aslında nitelik bakımından fazlaca değişmediğini gösteriyor. İnsan her çağda ve her yerde; sever, arzu eder, sahiplenmek ister, barınmak, korunmak, sığınmak ve hakim olmak ister; yuva kurmayı, sevinçlerini, acılarını paylaşmayı düşler; bütün bu süreçte elde ettiklerinden ayrılırken hüzünlenir, acıdan ve ölümden ürker... Bu insanın değişmez doğasının dilidir... Masallardaki bu örtük söylem, Cengiz Aytmatov'un romanlarında daha geniş ve derin bir prespektivden yine örtülü bir biçimde yeniden yorumlanır. Bunca zamandır değişen, akıp giden süreye bir şekilde tutunmaya çalışan insanın kendisi mi, yoksa tutunmaya çalıştığı şeyler midir?!.. Oysa her şeyi belirleyen ve belirginleştiren insandır. İnsan, değişme olgusuna kendi gerçekçiliğini yadsıyarak yanıtlar aramaya kalkıştığında, her seferinde "bir arpa boyu bile" yol kat edemediğini -esefflenerek- anlayacaktır. Ana' nın sesini susturan insan, kendi varlık alanını yadsımış ve ona karşı en büyük suçu işlemiş olur; Yuva yıkılır, düşler dağılır, insan önlenemez bir kişilik ve kimlik yitimi içinde kaybolur. Böylece, tarihsel süreç içinde kazanılan değerler bir anda yok olur. İnsan "time-binders" özelliğini kaybeder. Gerçekte Mankurt oğul, böylesi bir geri dön/dürül/üşün tipik ve trajik bir simgesidir. Ötekileşme boyutuyla "mankurtluk", değerlerden arındırılarak bir bakı-

ma cennetten kovulmuş zavallı insanın ebedî cehennemidir.

Ev/ yuva problematiğini böylesine kurgulayan yazar, Dişi Kurdun Rüyaları ve Kassandra Damgası'nda bu problematiği daha derin bir yapıda sorgulamaya yönelir. Dişi Kurdun Rüyaları'nda ötekileşerek kendi türünün ve evrenin düşmanı haline dönüşen insanın, ebedî varoluş kaynaklarını nasıl ortadan kaldırdığına dikkat çekilir.

İçkinin ve sistemin uyuşturduğu Bos Kanda-lov, Mişaş, Kepa, Hamlet Galkin, Uzukbay ve Bazarbay, ötekileşme olgusunun kişileşmiş biçimleridir. Bunların kendilerine ve türlerine olmadığı gibi başka varlık türlerine de asla sevgi ve saygıları yoktur: Bölge Parti Komitesi'nin uyguladığı beş yıllık plânın "ne pahasına olursa olsun başarısı" uğruna, sayga sürülerinin otomatik silâhlarla karadan ve havadan kuşatılarak katledildiği Mujunkum trajedisini düzenlerler.

Dişi kurt Akbar da bu katliamdan nasibini alır; yuvasını ve yavrularını kaybeder. En son dünyaya tutunmaya çalıştığı sırada ise, votka almak uğruna yavrularını çalarak satan Bazarbay, ondaki bütün yaşama azminin yitmesine ve insanlara karşı düşman hale gelmesine sebep olur. Fakat o bir annedir. Dört batın yavrusunu ve eşi Taşçaynar'ı kaybettikten sonra evrensel varoluşun kendi türünde sözcüsü olarak Börü Ana'ya seslenir, acı acı ulur, korkunç kaderine ağlar, yakarır; ondan kendisini de oraya, dünyayı basit çıkarları uğruna cehenneme çeviren, kendi varlık alanına pervasızca tecavüz eden insanların bulunmadığı o yerlere almasını ister;

"Ey kurtların ilahesi Börü-Ana! Bana iyi bak. Karşımda ben varım, ben Akbar. Bu soğuk dağlarda karşıma dikilen benim. Yapayalnız, talihsiz Akbar. Acılarım büyük. Nasıl ağladığımı işitiyor musun? Nasıl uluduğumu, nasıl hiçkırı hiçkırı ağladığımı duyuyor musun? Bütün varlığım ıstırap oldu, memelerim yararsız sütle doldu.. Süt verecek, besleyecek kimsem yok. Yavrularımı yitirdim. Nerde yavrularım, nerde?

Aşağılara in Börü Ana, in de yanıma otur, sen ve ben birlikte ağlayalım. Aşağılara in kurtların tanrıçası. Seni doğduğum topraklara götüreyim, artık kurtların orada, o bozkırda yaşama hakları yok. Bu hakkı aldılar bizden. Dağlarda yaşama hakkımız da yok. Hiçbir yerde kurtlara yaşama hakkı yok.. Aşağıya inmek istemiyorsan beni de oraya çek Börü-Ana! Ben, Akbar, yavruları çalınan ana kurt! Seninle birlikte Ay'da yaşamak, oradan kanlı göz yaşlarımı yeryüzüne akıtmak istiyorum. Beni işit Börü-Ana! Börü-Anaaa! Bö-rüAnaaa! Beni anla, gözyaşlarımı anla Börü-Anaaa!" (Ayimatov, 1995).

Akbar, yavrularını bulmak üzere gittiği Boston'un evinde küçük oğlu Kence'yi görür ve bir anne şefkatiyle onu sever, yüzünü yalar, yavrularının kokusunu arar. Onu yuvasına götürmek istediğinde ise, Kence ağlar ve sesine gelen Boston, Akbar'ı ve Kence'yi birlikte vurur. Bundan sonra Boston dünyaya küser, yabancılaşır, ötekileşir ve Bazarbay'ı öldürür.

Görülüyor ki, bireysel anlamda işlenen suçların tamamı, evrensel bir tükeniş çizgisinde buluşarak insanlığa karşı birleşik bir güç oluşturmakta ve ihlâl edilmiş varlık alanlarının da katılımıyla kısa sürede silsilevî bir felâketler zincirine dönüşebilmektedir.

Kassandra Damgası, daha önceki romanlarda işlenen "ötekileşme" sorununu çok derin bir perspektivden inceler. Orada sistemin robot sözcülüğünü üstlenecek kurulmuş, programlanmış ve yalıtılmış "X Fert"ler üretilmek istenmektedir. II. Dünya Savaşı'nın bir günahı gibi Alman baba, Rus anadan dünyaya gelen Andrey Krıstov'u annesi bir kış günü yetiştirme yurdunun kapısına bırakmıştır;

"Ben küçük yavruyken, battaniyeye, onun da üzerinden çuval bezine sarılı olarak yetiştirme yurdunun önündeki merdivene bırakılmıştım. Çocuk yurdunda bana verilen Krıstov

soyadı da buradan kaynaklanıyor. Bana Andrey adını vermişler.(...)

Annemin ayakları altında gıcırdayan sert karın sesini hatırlıyorum. (..) kalbinin acıyla çarptığını hatırlıyorum. O, yürürken hızla nefes alıyor ve devamlı ağlamaklı bir sesle gözyaşlarını zor tutarak bana bir şeyler fısıldıyordu.(..)

Beni merdiven önüne bıraktığı zaman neler olduğunu anlamamıştım. Soğuktu, donuyordum ve onun geri gelerek beni almasını bekliyordum. (..)

Şimdi anlıyorum. Sık sık hep aynı rüyayı görürüm; Kürtünlerde yürüyorum, annemin ayak izlerini arıyorum, bu izler beni ormanın derinliklerine götürüyor, korkuyorum, üşüyorum, kar bastırıyor ve ben "Anne, anne" diye bağıryor ve uyanıyorum.

O korkunç sokakta böylesine korkunç bir adım atmaya annemi mecbur eden şey neydi? Bir bilseydim! Babam kimdi?" (Aytmatov, 1997).

Aile ortamından ve anne şefkatinden uzak büyüyen Andrey Krıstov, kendini, haberi olmadığı büyük bir günahın altına atılmış bir imza olarak görür. Bu yalnız, mutsuz ve sürgün meduza, büyüyüp güçlendikçe evin dışına "bırakılmışlığı", "terk edilmişliğini" daha derinden kavrar ve bütün terk edilmiş, itilmiş çocuklar gibi (Yavuz,1978) topluma kin duymaya, ondan öç almaya başlar; X Fert Projesi gibi bir insanlık faciasına imza koyar.

Fakat X Fert Projesi için çağrılan mahkûm bir kadın onun içindeki bu anne izleğine yeniden hayat kazandırır ve Krıstov, bu izleğe tutunarak kendisini kurtarır. Rüyasında karda izini sürdüğü anne, onu ormanın derinliklerine, yani bilinçaltının içtenlik mekânlarına ulaştırır. Bu erişim, kahramanın iç aydınlanmasına kavuştuğu anlardır. İnsan, dünyada felakete uğradığında evine sığınmak ister. Ev, insanın bedenini ve ruhunu dış tehlikelerden korur. Oradaki anne şefkati, herkesin ve her şeyin terkettiği bedbaht insanı, her zaman

bütün sıcaklığı ve samimiyetiyle kucaklamaya, ona her an yeniden "kendisi olma" kapılarını açmaya hazırdır. Dişi Kurdun Rüyaları'nda, Hz. İsa, çarmıha gerileceği gün rüyasında annesini görür. Kaygı ve korku dolu yüreğiyle anne, bir kayık içinde onu çok uzaklara götürmeye gelmiştir. Abdias ölümün eşiğinde "birden annesini hatırlar." Böylece anne merkezli bir ev/yuva izleği oluşur, bu izlek bizi içtenlik düşlerine götürür. Horlanan, sürülen ve yaşama hakkı elinden alınmak istenen kişi, içtenlik düşlerinin derinliğindeki yuva'ya eriştiğinde, kendini dünyanın düşmanlığından yalıtır, kozmik bir güven duygusuna erişir. Geçici de olsa ruhunda duyduğu bir anlık huzur ve dinginlik, onu, agnostik anlamda bir ürküntüden kurtarır.

Cengiz Aytmatov, Gün Uzar Yüzyıl Olur'da ruha oturma mekânı sağlayan ana dilinin yasaklanmasını da eleştirir. Aytmatov, ötekileşmenin veya bilinçli benleşme/ bizleşme'nin temel göstergesi olarak ana dil konuşmayı veya konuşmamayı gösterir. Sabitcan, Şeymerdan ve Subay Tansıkbayev ana dilleri ile eğitim alamadıklarından ve onu günlük hayatlarında kullanamadıklarından zorunlu bir mankurtlaşmaya/ ötekileşmeye tabi tutulmuşlardır;

"Püsküllü örtüsüyle, yeni takımıyla düğüne gider gibi allayıp pulladığı Boranlı Karanar yüzünden gülünç düşmüş, incinmişti; çünkü ana dilinde konuşmak istemeyen ya da konuşmaktan korkan Tansıkbayev adlı teğmencik, deve mi donatılmış, yoksa ne yapılmış; ne anlardı bundan, onun yanında bunun ne değeri vardı? Kazangap'ın ayyaş güveyi yüzünden gülünç düşmüş, incinmişti." (Aytmatov, 1985).

Ana dilleri ile yazmayan, eğitim görmeyen ve konuşmayan kişiler/toplumlar varlık alanlarıyla ezbere ilişkiler kurduklarından asla derinlik ve özgünlük kazanamazlar. Böylece Yedigey'i anlamaları da imkânsızlaşır. Dikkat edilirse böyle insanlar romanda tek boyutlu, yalınkat birer öteki "trajiji" yaşarlar.

Evrenin düzensizliğine düşsel çağrışimli bir

mekân niteliğiyle cevap veren ev izleği, daha geniş plânda toplumsal bir nitelik kazandığında çevre/dünya izleğine dönüşür.

ÇEVRE / DÜNYA İZLEĞİ

Gün Uzar Yüzyıl Olur'da, "Sonsuzluğu ölçülemez evrenin içinde Dünya, küçücük bir kum tanesi. (..), minicik bir kum tanesi.." olarak değerlendirilir. Fakat orası, evrenin umudu ve bilinci konumundaki insanın evidir, barınağıdır, yaşamın kaynağıdır.

Ne var ki, ben'lik ve biz'lik bilincini yitirerek ötekileşen insanlar, evrensel yaşam kaynağı için de büyük tehditler oluşturmaktadır. Evin ve annenin yitimi, ilk bölüm için nasıl dönüşsüz bir yok oluş süreci başlatıyorsa, Dünya'nın ölümü de tüm yaratıklar için aynı şekilde ebedî yokluğu imlemektedir.

Doğrusu Cengiz Aytmatov'un romanlarında dünyayı ve evrensel anlamda yaşama bilincini, insanın dışında başka bir varlığın tehdit ettiği görülmez. Valery'nin ifadesiyle, kendisini tahrip edecek olanı içinde taşıyan insan, ötekileşerek varlık misyonunu kaybettiği ve evrenin bilinci konumunda olduğunu unuttuğu an, fütursuzca kendi kendisini de yok edebilir.

Evrene yönelik bu tehditler, doğal dengeleri bozmaya başlayıp kaosa doğru kesin bir gidiş dönüşünde; canlı-cansız bütün varlıklar, önsezi-leriyle bu felâketi hissedip kendilerince bir tepki geliştirmeye çalışırlar. Bu sembolik tepkileri şöyle sıralayabiliriz;

- 1- Suların çekilmesi
- 2- Çölleşme
- 3- İntiharlar.

Suların Çekilmesi

Mitik düşüncede evrenin "materia priması" olarak değerlendirilen su fenomeni, varlığı kuran ve önceleyen bütün varoluş olanaklarını içinde barındıran ilk cevher olarak kabul edilir (*Eliade, 1993*). Kutsal kitaplarda ve Türk mitolojisinde suların önceliğine sürekli göndermede bulunmaktadır.

Gün Uzar Yüzyıl Olur'da kuruyan Aral Gö-

lü'nün 10 km. içeri çekilmesi, dişil ve doğurgan bir öge olan suyun bu özelliğini yitirerek kısırlaşmaya doğru gittiğini gösterir. Suların insanı terk etmesi, evrensel yaşam kaynağının tamamen tükenme- yok olma tehdidi altında olduğuna işaret etmektedir.

Akdoğan bakışlı Müfettiş'in alıcı bir kuş gibi yakalayıp ölüme götürdüğü Abutalip, Yedigey'e çocukları için "Onlara gölü anlat!" der. Bu sözler, imkânsızın eşiğindeki insanın yeniden var olma isteğidir. Boranlı Yedigey ve Abutalip, sıkıntudan kaçarak dinlenmek istediklerinde; içlerinde derin bir Aral Gölü özlemi uyanır ve bu özleme doğru koşarlar. Avcıların elinden kaçmak isteyen ördekler Aral Gölü'nün içlerine doğru kaçarlar. Dişi Kurdu Rüyaları'nda, az sonra öldürülecek olan Hz. İsa ve Abdias düşlerinde su ve anne imgesini birlikte görürler, arkadaşı Ernazar'ı kaybetmenin derin acısı içindeki Boston da, Isık Göl'ün dalgalarına karışmak, yok olmak ister. Boston, Akbar, Kence ve Bazarbay'ı öldürdükten sonra atını göle doğru sürer;

"Gölün maviliği yavaş yavaş, büyüye büyüye yaklaşıyordu. Onun sularında erimek yok olup gitmek istiyordu şimdi. Yaşamak arzusu doğup doğup ölüyordu içinde. Tıpkı saklanan sonra düşen, kendi köpükleri arasından tekrar yüzeye çıkan dalgalar gibi" (*Aytmatov, 1995*).

Dikkat edilirse suyun, kurtarıcı ve yeniden hayat verici başat bir değer olarak verildiği görülür. Suların çekilmesi, varoluş kaynaklarımızın zayıflaması karşısındaki kaygısızlığımızın sessizce ve evrensel bir dille protesto edilmesi anlamına gelmektedir. İnsan, varlığın idrakine bu sembolik uyarıları okuyarak yeniden erişebilir. Suların çekilmesini önlemeliyiz. Zira su, ana rahmi gibi yeniden oluş tohumunu her an içinde barındıran ve büyüten dişil ve doğurgan bir ögedir. Ondan ben'lik ve biz'lik duygularını alırız. Başımız sıkıştığında, sıkıldığımızda, avcılar bizi kovaladığında velhasıl varlığın ve realitenin kabına sığmadığımız zamanlarda hep suya yöneliriz, ona kaçırız, onun koruyuculuğuna, yeniden oluşturuculuğuna, her şeyi yeniden başlatma imtiyazına sığınırız.. Fakat sular çekilmektedir.. Bu durum bir çev-

re felâketi olmanın ötesinde ontolojik bir anlam taşımaktadır; cennet bizi terk etmektedir...

Evrenin bilinci olan insan, onun dilini okumak zorundadır. Bu kaçınılmaz, ertelenemez bir yükümlülüktür.

Ne var ki, ötekileşen insanlar, bilinçli olmanın her türlü yükümlülüğüne tekme atmaktadır. Kişisel çıkarların gemlediği denetlenemez siyasî bir erk edinme ihtirası; dünyadan doğa'yı, ev'i, ana dil'ini, insanî özü ve Tanrı inancını kovmakta ve bu değerler dizgesini tahrip ederek insanın varlık alanını cehenneme çevirmektedir.

Çölleşme

Uzay Rahibi Filofey "kendi özü dışında hiçbir şeyi umursamayan bilimin 'karanlık koğu'sundan" (*Aytmatov, 1997*) bahseder. İnsanî özü ve doğal dengeyi umursamayan bilim, yaşamı yok etme noktasına her an gelebilir. Gün Uzar Yüzyıl Olur'daki atom denemeleri, çift tepkili roketler, nükleer atık ve artıklar, evrende yaşamın tek ümidi olan dünyayı çölleştirmekte, yaşanmaz hale getirmektedir. Zira dünyada varlık tabakaları arasında herhangi birinin varlık alanı, tecavüzkar bir şekilde ihlâl ve işgal edildiğinde, bu hareket kısa bir zamanda silsilevî bir felâketler zinciri oluşturarak bütün bir kozmosu kaosa dönüştürebilmektedir.

Dişi Kurdun Rüyalari'nda çölleşmenin nedeni olarak "insanoğlu'nun tabiatın dengesini bozması" gösterilir ve insanlığın kendi zehrini akıtarak intihar eden akrebin yazgısına benzer bir yazgıyı -umarsız bir şekilde- üstlendiğine dikkat çekilir.

Rahip Filofey, dünya iyonasferindeki dalga kirlenmesini, eşyanın tabiatına aykırı olarak işlenen suçlar arasında zikreder, insanoğlu, ihtirasların gemlediği sonsuz bir egoizmle bütün varoluş kaynaklarına adeta saldırmaktadır.

Bu tarzdaki dünyayı fütursuzca çölleştirme, nükleer bir çöplük haline dönüştürme girişimleri, Mankurt oğul'a adını, babasının adını, dünyadaki yerini ve misyonunu hatırlatarak onu kendine çağırın Nayman Ana'nın ölümü gibi trajik bir vak'a ile örtüşür. Doğanın veya annenin ölümü, bütün yeniden varoluş olanağını ortadan kaldırarak insanı öteki'lige ebedî tutuklu kılar.

İntiharlar

Evrensel yaşama karşı yönelen tehditleri sezgileriyle kavrayan bazı hayvanlar, bu felâkete duyarsız kalan insanları uyarmak ve bu vurdumduymazlığı protesto etmek için topluca intihar etmek isterler.

Kassandra Damgası'nda büyük bir hızla sahile yüzen balina sürüsü, uzaydan bile fark edilirken; dünyada duyarsızlaşarak yaşayan ve günlük kaygı ve kişisel tutkuları peşinde koşan insanlara fazlaca bir anlam iletemezler. Zira dünyada pupilist ve politik söylem esas alınmakta ve evrenin ontik yapısına yönelen büyük tehditler görmezlikten gelinmektedir. Balinalar, bu duyarsızlığı yaşamları pahasına protesto ederler. Aynı şekilde Moskova'da Kızıl Çan Kulesi'ndeki baykuş da intihar eder.

Dünyada, kendini idrak etmek üzere yaratılan insanın idraksizliği sonucu çıkan savaşlar, intihar olgusuna daha insanî bir boyut kazandırır, İkinci Dünya Savaşı'nda Rusya'yı işgal eden Alman askerleri orada pek çok kadına tecavüz ederler. Savaş sonrası babasız "günah çocukları" ortaya çıkar. Toplum bu çocukları ve annelerini dışlar. Andrey Kırilstov, Yevgeniye, Maleyevka kasabasında annesiyle birlikte intihar eden 17 yaşındaki kız ve yetiştirme yurtlarındaki çocuklar hep savaşın ağır bedellerini yaşama haklarıyla ödeyen zavallılardır. Ayrıca insan, uyuşturucu illeyle akrep gibi idrakini zehirlemekte ve bir nevi toplu intihara teşebbüs etmektedir.

Bütün bunlar, bizi, sonu gelmeyen insan ihtirasları üzerinde düşünmeye sevk eder. İnsan, yeryüzünün idraki olarak yaşamayı öğrenmeli ve dünya ana'yı; o evrenin biricik yaşam ümidi'ni korumalıdır. Bu sorumluluk düzeyine erişme çabası, evrenin bilinci olan insanın en kutsal görevidir.

VAROLUŞ KAYNAKLARINA DÖNÜŞE ÇAĞRI

İnsanın varoluş kaynaklarına dönmesi, onlara saygı duyması ve evrenin bilinci olarak bu kaynakları koruması, insanlığın en temel görevleri

arasındadır. Cengiz Aytmatov'un romanlarında dönüşün sağlanacağı kaynakları şöyle sıralayabiliriz;

- 1- Doğaya/ dünyaya dönüş
- 2- Eve dönüş
- 3- Ana dile dönüş
- 4- İnsana dönüş
- 5- Tanrı'ya dönüş

Aytmatov'un romanlarında sembolik anlamda ve bir hipogram olarak işlenen bu dönüş imgeleri, insanı yükümlülükleriyle yüzleşmeye çağrı niteliği taşır. Zira bu dönüş imgeleri; "Tanrıyla manıyla işimiz yok bizim! (..) "Bizimle olmayan bize düşmandır!" Stalin söyledi bunu. Senin gibi ayak takımlarını yok etmek gerekir(..) Senin gibi bir emperyalizm ajanını yok ettiğim için bana teşekkür edecekler!" (Aytmatov,1995) diyerek, bütün varlık alanlarına tekme sallayan insana, traji-komik durumunu göstermek üzere tutulan bir aynadır. İnsan, bu aynaya bakarak kendine çekidüzen vermelidir, yoksa böylesi yozlaşmış bir bilincin, bu aşamadan sonraki her eylemi, evrensel anlamda yıkım'ı kesinleyen silsilevî (döngüsel) bir etkinliğe dönüşecektir.

Tanrı, ölçü bir değerdir, düzenleyici ve belirleyicidir. İnsan(lık), Tanrı'nın dünya üzerindeki

"hypostase'ı (cevheri) ve ışığı"dır (Aytmatov, 1995). Bu misyonunu kavraması, onun sorumlu ve saygılı bir varlık-bilinç'e dönüşmesine neden olacaktır.

SONUÇ

Kanımcı, daima uyarı niteliğiyle birlikte düşüneceğimiz bu dönüş imgeleri; "olmak veya olmamak" sorunsalında bocalayan insana yalnızlığını, yalıtılmışlığını ve parçalanmışlığını hatırlatmak üzere farklı frekanslardan yapılan kendine çağrı'nın sesi' dir.

Çünkü her yaratığın kendine özgü cennetinin olduğu dünyada insan, kendi doğasının dışına çıkarak **öteki** olma talihsizliğine uğradığında, bütün evren için büyük bir tehdit oluşturabilmektedir. İnsan, kendi kendisini ve bütün evreni yok etme/edebilme potansiyelini içinde taşımaktadır.

O halde **dönüş imgelerini okuyan her insan**; savaş, politik güç itkisi, kin ve nefretin refakat ettiği sahiplenme duygusu gibi temel bazı sapmalardan korunmalı, kendisiyle, türüyle, doğayla ve Tanrı'yla barışmalıdır. Aksi takdirde, evrenin karanlık boşluğunda bir bebek başı gibi ışıldayan dünyamız yok olabilir, evrenin bilinci silinebilir.

KAYNAKLAR

- AYTMATOV, Cengiz ; 1985, Gün Uzar Yüzyıl Olur, (Çev. Mehmet Özgül), İstanbul 1.baskı. Cem Yayınları, 347s.
- AYTMATOV, Cengiz ;1995, Dişi Kurdun Rüyalari, (Çev. Refik Özdek), İstanbul 3.baskı, 350s.
- AYTMATOV, Cengiz ; 1997, Kassandra Damgası,(Çev. Ahmet Pirverdioğlu), İstanbul 250s.
- BACHELARD, Gaston; 1996, Mekânın Poetika-sı (Çev. Aykut Derman), İstanbul.

- ELİADE, Mircae ; 1993, Mitlerin Özellikleri (Çev. Sema Rifat), İstanbul.
- GASSET, Ortega Y ; 1995, İnsan ve Herkes (Çev.Neyire Gül Işık), İstanbul.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin ; 1979, İnsan ve Hayvan / Dünya ve Çevre, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- YAVUZ, Halide S. ; 1978, Geri İtilen Çocuklar, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal BilimlerDergisi.

**"FROM CHAOS TO COSMOS THEME OF HOME / MOTHER AND ENVIRONMENT /
WORLD IN CHINGIZ AITMATOV'S NOVELS"**

Ass. Prof. Ramazan KORKMAZ
Firat University, Faculty of Science and Letters

ABSTRACT

In Chingiz Aitmatov's novels, when humanbeing defined as world consciousness is degenerated, it can reconstruct itself by following five return themes. These are return to nature, return to home, return to native language, return to humanbeing and return to God...

These return themes, the sound of call to itself, remind humanbeing in "to be or not to be" impase, its solidarity, isolation and division of personality.

The basic problem of this return is being itself but not being the other one in philosophical meaning.

This kind of humanbeing (Mankurt/ öteki) is the disaster of all mankind not only itself's. Because it has the potential of power to ruin itself and all universe. So, everybody who reads return themes must save its being against degeneration and must be in peace with itself, its own kind, nature and God. Otherwise, the Earth shining like a baby head in chaos of universe annihilated and world consciousness may disappear.

Key Words :

Return theme, Humanbeing, Home, Mother, Other (Otro,Alter), Mankurt

Линии Дом - Мать и Окружение - Мир в Романах Ч. Айтматова: От Хаоса к Космосу

Доц. Др. Рамазан Коркмаз
Преподаватель Университета Фырат

РЕЗЮМЕ

В романах Ч. Айтматова разрушенный человек может воссоздать себя следуя линиям: возвращение к природе, возвращение домой, возвращение к родному языку, возвращение к человеку и возвращение к Богу. Все эти линии есть призывы человека, колеблющегося перед вопросом "быть или не быть", которые напоминают ему о его одиночестве, изолированности и разрушенности.

Однако главная проблема этого возвращения лежит в том, чтобы человек остался самим собой не изменяясь в философском смысле. Человек, изменившийся и ставший манкуртом, не слышит эти призывы. Тип Манкурта отражает историческую величину изменения. Человек такого типа носит в себе не только свою беду, но и беду вселенной. Поэтому, каждый, кто читает знаки возвращения в романах, должен оберегаться от таких основных извращений, как побуждения, основанные на военном и политическом превосходстве, на злобе и ненависти, а также должен помириться с собой, с родным языком, с природой и с богом. В обратном случае наш мир, светящийся как огонек в черном бездонности вселенной, может исчезнуть.

Слова-ключи :

Линия Возвращения, Человек, Мир, Дом, Мать,
Другой, Манкурт

